

מפנקסו של מחבר ליברית (על "אשמדאי")

מאת ישראל אלירז

א.

היה זה לפני שלוש או ארבע שנים, כשפגשתי את יוסף טל לראשונה. ללא גיגוני-שיחה מרובים פתח וגילה לי כי קיבל הזמנה מטעם מנהל בית-האופירה בהאמבורג, רולף ליי-ברמן, לכתוב אופירה חדשה. שאלתו — היש עמי משהו בכתובים היכול להפך לליברית? כמה פשוט היה אז להשיב לו בשלילה ולטעון שאינני יודע "ליברטו" מהו, וכי כל קשרי עם המוזיקה האופיראית איננה חורגת מאהבתי לכמה אריות מפורסמות של ורדי, או פוצ'יני, ששמעתיים בילדותי מעל גבי תקליט סדוק מפיו של קרוזו הגדול או, אולי, בנימינו ג'ילי.

מעטות הן הפעמים עד הנה בחיי בהן שמחתי על אותה "חוצפה" שנודמנה לי בהיסח-הדעת — לא להשיב בשלילה על הצעתו של טל.

שלוש השנים הבאות, במחיצתם של טל ושל אמנים אחרים שסבבו את ביצוע "אש-מדאי", היו מנסיונות-התיאטרון היפים שהיו לי.

ב.

אם האופירה לא היתה בדמי (ואינני זוכר שראיתי אופירה עד לגיל מאוחר מאוד), הנה שירת-המקהלה מילאה את עולם ילדותי.

בביתו של אבא, החזן לעת-מצוא, מצויה היתה ערימת-תקליטי-הזונים-וזמרים. מאחר ששרנו כולנו במקלה-בית-הכנסת (נמנינו עם דרדקיו של ר' שלמה-זלמן ריבלין), הרי שניפגשנו מדי-פעם עם אחד ויגודה מפורסם, אחד מוישה אושר, או אחד מבני משפחת קוסוביצי. ניחות-אולם-הקונצרטים גונב לאפי מבין תנועותיו של המנצח, ממחברת-התווים שהיתה מונחת לפ-

ניו ומה/קמרטון' — מעין מולג שהיה מכה בו כדי להפיק מתוכו, על גבי-אוזן, זימוום שהיה מסייע לו למצוא את ה'טון'.

עד היום מזדמרים בי פרקי שיהה-רב-ת-קו-לות של לבנדובסקי, או פרקיה של האורטוריה "רות" שנמניתי עם משתתפיה. הפסוק הראשון "ויהי בימי שפוט השופטים" עולה בראשי באקורדים של שמונה קולות שונים. שירת-המקהלה, אף זו הכנסייתית, נטועה היתה למעני בעולם היהדות; האר-פירה, לעומתה, נראתה לי תמיד כמשוייכת לעולם-החולין-והגויים.

ירושלים לא ידעה מעולם בית-אופירה. ילדי-השכונה, ואני ביניהם, לא ידענו תי-אטרון. בקולנוע "עדן", מדי-חג, העלו סרטי-זמר יידיים שאהבתים אהבה תמוהה, חניגאית. עכשיו, שאני יושב בבית-האופירה של האמ-בורג, כמי שניתעה אל בין כסאות של קטיפה, סדרנים במדים ושפה זרה — אני נוכח לדעת כי נשתכחו ממני שמות-הסרטים, נעי-מות-השירים ופרצופי-הזמרים רחבי-החזה.

ג.

קשה לי להניח שבורותי המוזיקאלית הוסיפה לוויית-חן לשיחותינו. אני נפגש עם יוסף טל בגן-ביתו שבמורד רחוב הנביאים, אוכל מעור-גותיה של פולה, ומנסה למצוא שפה משותפת עם מי שאני עתיד אמנם למצוא שפה זו.

מהי 'אופירה' — אינני יודע. אך אני מדמה לדעת מהי 'האופירה' שהייתי רוצה להיות שותף לה: יצירה בה המוזיקה — אם כי תהווה יסוד חשוב מאוד — תידרש לשאר האלמנטים הידרשות חיונית. המילה, התנועה, הצבע, התפאורה — חייבים להיות בעלי משמעות של "כוחות בונים". המוזיקה תשת-בץ בתוך מיכלול-מרכיבי-היצירה ותביא אותם לכלל הארמוניה. האין האופירה החדשה יכולה

אשמדאי מחלק מגפיים לעם.
חזמר : האלמוט מאלכרט.

פרטקסט למוזיקה. אופירה, המיועדת לבמה, חייבת להיות, ראשית-כל, תיאטרון. אופירה המיועדת לקהל חייבת לשאוף ל'פארטי-סיפאציה' של כל חושי הקהל.

חשתי שהירהורים אלה הם תולדת גאוות-המחזאי שבי המבקשת לדחוק רגליו של ה'מוזיקאי. שתי הפתעות ציפו לי בשיחות בגינתו של טל : ראשית, אין המוזיקאי שלי כזה שניתן לדחותו בגאוות מדומות ; ושנית, לכמה

להגיע, יותר מכל סוג דרמתי אחר, אל דרגת 'התיאטרון הטוטאלי' ? ואם כי מונח זה עדיין טעון הבהרה רבה, לאחר שכה נישחק בשנים האחרונות — הנה נוטה אני לענות על שאלה זו בחיוב. כאן נעוצה אחת הסיבות לשמחת-התעסקותי ב'אופירה'.

יש להאזין לאופירה עם עיניים פקוחות, בחינת "לראות את הקולות". לא אריות מתוקות, לא יצירה שהליברטו משמש בה 'קולב', או

מפנקסו של מחבר ליברית (על "אשמדאי")

יאשמדאי" — המלכה הדיקטטורית.
משמאל: חומרת איגנה בורג.

מעשים כאלה לא יתכן כלל שהוא המלך וכי יש לצאת ולתור אחרי המלך האמיתי, זה שתעה באותה שעה בשימון בלי מנוח."

דבריו אלה של בובר מעוררים בי אהבה ישנה לאגדות 'שלמה ואשמדאי' שנמצאו לי אי-אז במהדורתו של ביאליק ובציוריו הדקים של נחום גוטמן. אני סובב עם הרעיון להפוך אגדה זו למחזה. אני מוצא כאן תומר נפלא לאינטרפרטאציה של המציאות הרודנית של עולמנו.

אני קורא על 'אשמדאי' בכל ספר הנמצא לי. אני עורך רשימות על פיגורה פולקלוריסטית זו ומגיע עד למקורותיה הפרסיים, שם היא נקראת Aeshma Daeva. באמונת זראטוסטרה, כך אני למד, מתגלה אשמדאי כאל-הכעס-ההת-שוקה המלווה את האל הרע אתרימן. בניגוד לו, במסורת האגדה היהודית, נתפס אשמ-דאי כמלך-השדים שכוח ליצנותו-וקונדסותו הוא רב. הריהו בעל תחבולות, האוהב להשת-כר ולהתמסר למעשי-זיהוללות. דומה הוא בהתנהגותו, בין-השאר, לשד העממי המלא את סיפורי-העם של ימי-הביניים. יפה הוא, אם כך, להוות ציר ליצירה אירונית.

1.

הזמנת הליברית עוררה בי מחדש את הר-צון להיפנות אל האגדה הזאת ולמצוא בה את ההבעה האקטואלית, תוך כדי פיתוחן של האפשרויות התיאטרליות הרבות. נוכחתי, כי היצירה רק תיזכה במישנה-עצמה אם יתלווה לה האספקט המוזיקאלי. כך יתעצמו היסודות הסימבוליים ויתמעט יסוד-המלל. יימצאו לי כאן אקוויוואלנטים של תנועה וכריאוגרפיה שיש בהם כדי להעצים את הרעיונות והאירו-עים הבימתיים שביקשתי לפתחם.

וכך טוויתי סיפור חדש לחלוטין על גבי המקורות העתיקים. למעשה, רק הפיגורה של אשמדאי ורעיון המיטאמורפוזה של הטוב

ממחשבות אלה שותף, לשמחתי, גם טל עצמו. אין בכונתו ללכת בעקבות מסורת האופירה הקלאסית, או להינתן במסגרת הקלישאות של 'אינטריגה', 'גיבורים', 'מילודיות' וכד'.

ד.

אינני צריך לתבוע מטל את חירות-היוצר בבחירת הנושא. הוא-הוא שמטיל אל תוך ידי "קארט בלאנש". הזדמנות שאסור להחמיצה. אין טל מושך לכיוון זה או אחר. הוא לא בא להציע נושא; הוא בא לקבלו.

יש, כמוכן, להתחשב בנתונים הבימתיים בהאמבורג ובאפשרויותיו של האנסמבל, אך אלה, לישראלים שכמונו, הם כמעט בלתי-סופיים. דמיוני, סוף-סוף, יכול להתפרע בלא שמישהו בתיאטרון יעצק — 'תקציב!' על הבמה ההאמבורגית ניתן לבצע הכל. אני כבר רואה את הבמה מחליפה תמונות, והדמויות משתנות בדרכים של מטאמורפוזה בימתית מובהקת. יהיו המונים על הבמה, אך יחד עם זאת אני רוצה באופירה שבעיקרה תהיה אי-נ-ט י מ י ת. איך למצוא סינתזה זו — הנה עיקר עיסוקי מכאן ואילך.

ה.

באחד הימים, הרבה לפני שפגשתי ביוסף טל, נתקל אני במאמרו של מרטין בובר "די-עותיו הקדומות של הנוער", ושם:

"מוסר אני כאן את אגדת שלמה ואשמדאי לא לפי הנוסח המקובל, אלא כפי ששמעתי בילדותי מפי סבתי.

באחד הימים ניטרד המלך מכסאו והוטל למדבר צייה, ועל כסאו ישב שד, שלבש את פרצופו של המלך, את הליכותיו ואת בגדיו, והכל חשבוהו למלך האמיתי. או-לם השד, לא יחדל לעולם מלהיות שד, ותהי צורתו אשר תהי, ועל הנתונים העיק יותר ויותר לראות את התנהגות מלכם. מרדו בו ולא אבו עוד לציית לו. ואף איש מהם לא העלה על דעתו, כי מי שעושה

נוראה העוברת על עמו, ניצב אין-אונים מול התמורה האיומה. איש מבני-עמו, אף לא בנו או אשתו, אינו חש בעובדת הַת־חפשותו של אשמדאי למלך. איש אינו שואל את עצמו — אף לא הכומר — כיצד ייתכן כי המלך הטוב והוקן יבצע מעשי-טירוף שכאלה. איש אינו מפקפק בכוח ובסמכותו של השליט לעשות כטוב בעיניו. איש מן האורחים אינו קם לבקר, או להרהר אחר מעשיו. המלחמה האיומה פורצת וסוחפת אתה את כל בני-הארץ.

חלק שני

שנה חלפה. המלחמה עשתה שמות בארץ. השדות לא עובדו, הערים חריבות, ריח של רקב-גוויות בחלל. רעב ומחסור בכל. המלך ובתו (בת-הפונדקית) נמצאים איש שם בין ההרים.

הנה מופיע אשמדאי ומכריו על נצחונם בהתערבות. כפי שהוסכם ביניהם — על המלך המובס לחזור עתה אל כסאו. אשמדאי תובע ממנו לקיים את ההסכם, אך המלך מסרב, שהרי אמונתו בטוב-ליבו של העם ובתמימותו הוכיחה לו שאין הוא מכיר את טבע-עמו. הוא מסרב להיות מלך על עם היכול להחליף את עורו. אשמדאי מתגלגל בידיו לתרנגול שעה שפורצות פנימה הַת־פמלייה המלכותית והמלכה. הם מתנפלים ברעבונם הגדול על התרנגול וזוללים אותו. אנו שוב נמצאים בארמון-המלך כבתחילת האופירה, אלא שהארמון והעיר כולה חרבים. אף עתה מסרב המלך להמשיך במלחמה המטורפת. הבן — קטוע-הרגל זפ־צוע-המלחמה — ויועציו מנסים להסביר לו כי אין כל אפשרות לעצור את המלחמה המתגלגלת כבר מאליה והורסת את היבשת. הם מסרבים לחזור ולהיות ארץ-איכרים דלה. לא הם השולטים במלחמה, אלא היא — בתוקף חוקיותה הנוראה — שולטת בהם.

המלך, העומד בסירובו, נרצח בכיכרה-

לרע, המשיכו להוות את הפיגומים ליצירה האופיראית.

ו.

סינפסיס :

חלק ראשון

סיפורנו מתרחש אי-שם במרכז היבשת הגדולה — ארץ-איכרים שלווה ורחוקה, ששולט בה מלך טוב-לב ונדיב. מזה חמש מאות שנה לא התחוללה בה מלחמה. על אף הבצורות, הפוגעות בה מדי-פעם, מאושר העם בחלקו ואוהב את מלכו הטוב. רק בן-המלך — מפקד-הצבא-הקטן — ויועציו הגרוטסקיים, מבקשים לצאת למלחמה.

המלך מתעב את המלכה, לה נישא רק כדי למנוע מלחמה בינו לבין אביה. הוא אוהב את הפונדקית ובא, מדי-פעם, להתעלס עמה.

אל ארץ זו מגיע, באחד מערבי-הקיץ, אשמדאי — מלך השדים. הוא מבקש להתערב עם המלך כי תוך שנה אחת יהי פוך עם שלווה, אוהב דת, תרבות ופילוסופיה זה — לעם של כובשים. אוילתו של הרעיון היא כה גדולה בעיניו של המלך עד שמוכן הוא, בדרך של שעשוע כמעט, להסכים להתערבות שדית זו — מה גם, ששנה זו תעניק לו את ההזדמנות לחיות עם הפונדקית האהובה עליו. אשמדאי לורש את דמותו של המלך ועולה למלוך על כסאו של המלך הטוב. איש בממלכה איננו חושד בחילופין שנערכו.

עם עלות אשמדאי לשלטון מתחילות פעולות-טירור שונות, ההופכות — אט-אט — את האיכרים רודפי-השלום לאנשים צמאי-דם. הם נועלים מגפיים, מתנכלים למיעוטים שבמדינה, מוציאים להורג את השונים מהם ומבקשים לצאת אל עבר הַת־הרים על-מנת לכבוש את היבשת.

המלך, הנדהם למראה המיטאמורפוזה ה-

" ב מ ה "

מדאי שלא בלבוש המלך ומסיכתו.
הארמון, כיכר העיר (אולי העולם כולו ?)
מתפרקים לנגד עינינו בדרך אפוקליפטית
כמעט. טירוף-המלחמה הופך לנוכחות שאין
לסלקה עוד. רק גווייתו הגרומה והעירומה
של המלך נותרה על הקרקע. הבת המקור-
ננת גוהרת עליו.

שוק על-ידי ההמון. גווייתו הערומה מוש-
מת על כסא-המלך למשפט ציבורי כמי
שמוקע על צלב. העם שופט את מלכו כבו-
גד בממלכה. הוא יוצא, כמובן, חייב בדי-
נו.

אז מופיע אשמדאי, בדרך-הפלאים המקור-
בלת עליו, ומברך בשם הרע על גזר הדין.
כמובן, איש איננו מאמין בקיומו של אש-